

Fra glasnost til gennemskuelse

Af Andrei Gratchev

I opbrudsperioden efter 1987 var de sovjetiske massemedier medvirkende til at skabe åbenhed og transparens – glasnost. Pressen var med til at understøtte de progressive kræfters kamp for at åbne det lukkede system. Men i det nye Rusland er åbenheden og de frie debat i medierne hurtigt blevet afløst af overdreven politisering og økonomisk pression. Tækkes man ikke magthaverne, såvel de politiske som de økonomiske, står eksistensen på spil. I stedet får udenlandske opkøb af de russiske medier foreslår Andrei Gratchev etablering af europæisk støttede, uafhængige udviklingsfonde som et middel til at sikre de russiske massemediers politiske frihed og uafhængighed.

Artiklen bygger på et foredrag professor Gratchev holdt ved Medieudvalgets internationale høring om Mediekoncentration i København, juni 1995.

1. Nogle generelle betragtninger.

Den nuværende situation i de lande, der udgjorde det tidligere Sovjetunionen kan kun beskrives som en forværret og voksende krise, hvis konsekvenser for Europa og resten af verden ikke kan forudsiges. Selvom de politiske ledere i de nye stater desperat forsøger at stabilisere situationen, så udvikler disintegrationsprocessen af staten og samfundsstrukturen sig i en sådan fart og i en sådan målestok, at det overstiger deres muligheder for at kontrollere udviklingen.

Det er til dels uundgåeligt – man kan ikke forestille sig en historisk forandring af denne art forløbe glat og smertefrit. Samtidig er det nødvendigt at undgå, at denne dramatiske proces breder sig til politisk rationale og begrænser stabiliteten i samfundet. I pågældende tilfælde vil udviklingen af begivenhederne i den tidligere stormagt ændre retning. Det er afgjort et faktum, at begrænsningerne i politisk rationalitet og i befolkningens tålmodighed ikke kan vurderes på forhånd – vurderingen kan kun foretages ved at sammenholde introduktion af forandringer med statsmagtens rettidige reaktion på samfundets reaktioner. Den anden halvdel af denne tværgående problemstilling – reaktionen på forandring – burde således udgøre en ligeså

vigtig del af reformstrategien, uden hvilken reformen ville slutte, hvor den begyndte eller måske være sat yderligere tilbage. Forholdene med øgede økonomiske stramninger, som er en uvægerlig følge af overgangen til markedsøkonomi, gør det sværere at forudsige befolkningens reaktioner og der er afgjort en øget risiko for, at befolkningen afviser at tolerere udviklingen og dens konsekvenser.

Under disse omstændigheder har den politiske ledelse, der vælger at fortsætte med reformprocessen, to muligheder: enten at pålægge samfundet forandringer ved at lade som om den er »bedrevende« eller at forsøge at involvere befolkningen i reformprocessen ved at aktivere dialogen mellem statsmagten og befolkningen og så vidt muligt søge at øge opbakningen til den førte politik og modvirke konservative kræfters forsøg på at udnytte befolkningens utilfredshed. For tiden lader det til at den første mulighed tiltaler den russiske regering mest, fordi den foregiver at kunne give hurtige svar på vanskelige problemer og lover en »effektiv« håndteret af konflikter. Man bør dog stille spørgsmålstegn ved det formålstjenlige i at lægge en autoritær linie på vejen mod markedsøkonomi og demokrati. Et samfund som lige er begyndt på at frigøre sig fra diktaturets kan meget

hurtigt vende tilbage til sin fortid og afbryde et nyt etableret forhold til de omgivende demokratiske lande og bringe dets fremtidsudsigter i fare, hvad angår udviklingen henimod et sundt demokrati og en civiliseret markedsøkonomi. Desuden er det vigtigt at forstå, at i modsætning til en revolution så forudsætter en ægte reform ikke alene en befolkning, som parerer ordrer eller lader være med at gøre modstand, men også pligttopfyldende og interesserede agenter i forandringsprocessen, som vil fungere som regeringens forbundsfæller fremfor som dens tjenere. Det gør det politiske aspekt af den økonomiske reform meget væsentligt, men vigtigst af alt er at opretholde en konstant og åben dialog regeringen og befolkningen imellem. Det er afgjort, at medierne skal udfylde den vigtigste funktion i denne kommunikationsform. Dog bliver mediernes samfundsmæssige funktion stadigt undergravet og endog truet af de stadigt voksende problemer af økonomisk og politisk art.

2. Mediebilledet i SNG

Forskelligheden og mangfoldigheden af de aviser og ugeblade som ser dagens lys i Moskva, St. Petersborg og de andre store byer i SNG har ikke deres lige i resten af verden. Bare i Moskva har antallet af »nationale« aviser indtil for nyligt været større end i Paris, London og Hamborg tilsammen. På den ene side afspejler det tidligere tiders indstilling til, hvordan pressen skulle behandles. På den anden giver pressen udtryk for en naturlig »frigørelsesreaktion« efter mange år under hård administration og ideologisk undertrykkelse. Ved første øjekast giver pressen såvel som radio og TV indtryk af at være totalt uafhængig og fri for undertrykkelse. Censuren er afskaffet og der findes alle mulige politiske tendenser fra monarkister til moderate fascister (i hvert fald i udbuddet af Moskvaaviser). Der er dog i praksis en betragtelig afstand fra den nuværende »postglasnost« status i de tidligere sovjetmedier og til ægte pressefrihed. En række årsager ligger til grund herfor.

Den mest vigtige er, at pressen påtog sig og udfyldte udelukkende en politisk rolle i de første år med Perestrojka. I et land, som i mange årtier ikke har kendt til et normalt politisk liv, var det nødvendigt for pressen at træde i stedet for politiske partier og parlamentet og påtage sig rollen som en vigtig agent i den demokratiske ændring. Efter adskillige år med politisk eufori, hvor pressen foregav at være en vigtigste faktor i reformen, og hvor re-

daktører og selv de mest populære journalister endte i parlamentet, begyndte tingene at ændre sig. Efter at have bidraget til etableringen af en offentlig politisk bevidsthed som det første skridt frem mod en politisk reform, opdagede pressen begrænsningerne og farerne ved fanatikernes engagement i den daglige politiske proces. For det første fordi regeringen og de forskellige kræfter, som var indblandet i indviklede politiske manøvrer, betragtede pressen som et blandt mange redskaber i den politiske kamp og som et nyttigt virkemiddel til at få saglig indflydelse på den offentlige mening. For det andet kunne journalisterne og redaktørerne ikke holde op med at opføre sig som partikadrer og brugte medierne som et middel til propaganda og masseovertalelse og endog til en form for ammunition i en psykologisk krigsførelse i stedet for at betragte pressen som en ressource til befolkningen: Et reservoir af uafhængige oplysninger og som et redskab for at øve samfundsmæssig kontrol overfor regeringens og politikerne aktiviteter. En sådan situation begrænser afgjort pressens muligheder for at spille en rolle som en uafhængig formidler i mellem samfundet og magten

I tider med økonomisk og social uro, lige som den det tidligere sovjetsamfund gennemgår nu, har fraværet af en ægte fri presse en negativ indflydelse på reformprocessen og den politiske situation. Lige nu er der måske kun nogle enkelte nationale publikationer samt MTV som kan siges at repræsentere den uafhængige og liberalt orienterede tendens i post-perestrojkatiden i de tidligere sovjetiske medier. En anden svaghed i SNG-pressen er afgjort fraværet af en velfunderet oppositionspresse. For tiden bliver denne plads desværre udfyldt af de forhenværende kommunistiske publikationer og pjecer fra nationalistiske og ekstremistiske grupper. I sådan en situation har offentligheden ingen mulighed for at diskutere alternativer til regeringens aktuelle økonomiske og sociale strategi på en civiliseret måde. Summen af disse faktorer, den demokratiske presses »engagerede« fanatiske opførsel og oppositionens aggressive »revanchistiske ånd, som sædvanligvis er forbundet med fortidens politiske kræfter – polariserer det politiske liv i landet yderligere og opfordrer befolkningen til at søge udenomsparlamentariske og til tider udenomspolitiske måder at udtrykke sine krav og sin utilfredshed på.

3. Økonomiske faktorer af pressens afhængighed

Sådan som forholdene er, med en primitiv udvikling at markedsøkonomien kande færreste medier i SNG regne med profit og er derfor fuldstændigt afhængige af finansiering udefra. Dette er som sådan ikke noget lokalt fænomen. Det særlige her er dog i modsætning til andre lande, at de eksisterende måder at finansiere medierne på drastisk indskrænker mulighederne for at forblive eller i det mindste forekomme uafhængige. For tiden er de fleste avisers økonomiske situation katastrofal: papirmangelen på markedet medfører ekstremt høje priser, trykkeriernes monopol på priser og distribution kombineret med et ikke-eksisterende alternativt distributionssystem og traditionelt lave abonnementspriser er tilbøjeligt til at ruinere de fleste af de populære nationale aviser. Deres store oplag bliver således snarere en byrde end et gode. Det uudviklede reklamemarked gør det umuligt for aviserne at finde en permanent indtægtskilde, som ville kunne sikre dem i det mindste forholdsvis uafhængighed. Noget tilsvarende gør sig gældende når det drejer sig om at læne sig op ad praktisk talt ikke eksisterende politiske partier som er for ufærdige til at kunne repræsentere indflydelsesrige sociale grupperes interesser eller økonomiske strukturer. Under disse omstændigheder er pressens overlevelse underlagt regeringens økonomiske hjælp og pressen er derfor fuldstændigt afhængig af sit forhold til det nye bureaukrati.

Desværre er der i det tidligere Sovjetunionen tradition for, at forhold af denne karakter sædvanligvis begrænsede eller undertrykte pressens uafhængighed. Det samme lader til at være tilfældet idag med den eneste forskel, at den kommunistiske terminologi anvendte ideologisk og administrativ undertrykkelse, hvor det nye bureaukrati i stedet hælder til økonomisk at kvæle de udgivelser, som ikke kan acceptere at være uafhængige »inden for de rammer«, som er fastlagt af regeringens politik.

Nogle af publikationerne er allerede bukket under for presset og andre vil sandsynligvis være tvunget til at følge efter. Denne situation er beklagelig, ikke bare for pressen. Den bringer også den fremtidige demokratiske proces i samfundet i fare, fordi den meget let kan stimulere genopbygningen af en politisk monopolstruktur, bare med et andet ansigt. I det flerkulturelle SNG fører det også til skærpelser af etniske spændinger og øgede konflikter mellem Rusland og de uafhængige stater, fordi

deres ledere og befolkninger har tilbøjelighed til at associere Moskvas presse og TV med den ideologiske og kulturelle undertrykkelse som stadig bliver udøvet af det imperialistiske centrum. Disse faktorer understreger den presserende nødvendighed af at hjælpe de nye massemedier i SNG ved at øge deres uafhængighedsmargin, således at den kunne blive en væsentlig stabiliserende faktor og et essentielt element af reformprocessen. Dette skulle ansues ikke bare som en udskiftning af individer, men som en ændring af den sociale opførsel og mentalitet. Hvis man skal opnå dette kunne man foreslå følgende konkrete tiltag:

4. Fremtidsmuligheder

Det er afgjort, at pressen vil blive nødt til at foretage en række vanskelige valg for at kunne overleve under de nye økonomiske forhold. Nogle vil tage imod regeringens tilbud om økonomisk støtte til gengæld for politisk føjelighed, andre vil se sig om efter rige sponsorer og vil tilbyde sig til nydannede forretningsgrupper (som hovedsageligt består af mere tvivlsomme forretningsfolk som er interesserede i at lave nogle »hurtige penge«), enten i landet eller »opkøbere« i Vesten.

En lille del af pressen vil udvikle sig til propagandaskrifter for politiske grupper, hovedsageligt ekstremistiske eller til tider nyfascistisk orienterede.

Der er endnu en trussel mod den uafhængige presse, idet lokale ledere vil forsøge at ændre medierne, så de får deres » eget « propagandaapparat. Det er meget uheldigt, fordi det undergraver hele den demokratiske bølge, som »glasnostpressen« bragte ud i alle afkroge af SNG. Det vanskeliggør også den økonomiske integrationsproces, som følger i kølvandet på omlægningen til markedsøkonomi. Desuden kan det stoppe kommunikationen imellem SNGs republikker og resten af verden.

Det er derfor væsentligt, at massemedierne i Rusland og i de øvrige uafhængige stater i det tidligere Sovjetunionen får mulighed for at undgå at blive et propagandaapparat og får støtte til at deltage som en stabiliserende faktor og som formidler af politisk og kulturel kommunikation i mellem Øst og Vest. Den væsentligste forudsætning er at sikre pressens levedygtighed under de nye økonomiske forhold. Dette kan ikke opnås ved direkte økonomisk støtte til udvalgte publikationer eller TV-networks (selvom nogle medier måske ville kunne indgå i sådanne konstruktioner). Åbent og

direkte vestligt engagement af denne art ville givetvis vække mistanke både i regeringen og blandt offentligheden samt puste til fremmedhadet i samfundet.

Den nødvendige beskyttelse af pressen kunne man først og fremmest give ved at forsøge at mildne de økonomiske problemer, som truer pressens uafhængige status lige nu. De mest væsentlige er: et større papirmarked, etablering af alternative distributionssystemer og udarbejdelsen af en moderne lovgivning – etableringen af nogle fælles kriterier for, hvordan medierne skal overvåges.

En anden tendens, som man kunne støtte, var udviklingen af regional presse og lokale radio- og TV-stationer.

Følgende initiativer kunne være nyttige i denne sammenhæng:

- etableringen af en uafhængig fond som kunne støtte pressen i SNG-landene (den kunne også fungere bredt i alle de Østeuropæiske lande)

- hjælp til at modernisere trykkerierne og etablering af uafhængige trykkerier på basis af de allerede eksisterende i en række regioner (Moskva området, St. Petersburg, de Baltiske lande, Kharkov, Lvov, Arkhangelsk, Nakhodka, Vladivostok, Kursk, Tbilisi, Bishkek). Disse trykkerier kan nemt blive rentable ved at trykke bøger, som har et enormt marked landet over.

- hjælpeprojekter på forsøgsbasis til udvalgte lokale og regionale aviser især i de områder, hvor der forventes en koncentration af udenlandske investeringer i forbindelse med vigtige russisk-udenlandske virksomheder (Tiumen, Ural, Kalinigrad, Nakhodka).

- støtte til rent europæiske informations- og kommunikationsprojekter især TV-programmer; journalistudannelser; faglige kurser og faglig udveksling; etableringen af europæiske priser, som skal gives til den bedste journalist og den bedste redaktør; osv.

- udvidelsen af et fælles europæisk informationsnetværk, det skulle være et komplekst program som fungerede på tværs af institutioner som EU, CSCE og UNESCO i samarbejde med en række NGO og opererede både i Øst- og Vesteuropa.

Informationsministre, journalistorganisationer og uafhængige dagbladsorganisationer i de respektive lande kunne alle være potentielle partnere i et sådant projekt.

Andrei Gratchev er professor ved Moskva Universitet. Han var pressetalsmand for Gorbatsjov i 1990-1991.